

Јасмина М. Ахметагић¹

Институт за српску културу Приштина–Лепосавић

ПОЛИТИКА ПАРАНОЈЕ У РОМАНУ СВЕТИСЛАВА БАСАРЕ *ДНЕВНИК МАРТЕ КОЕН*

Апстракт: У Дневнику Марте Коен, који је овде предмет нашег интересовања, разоткрива се комунистичка идеологија и друштвенополитичка стварност бивше Југославије, и то из ишчашене, типично басаријанске перспективе. У Басарином роману параноја је кључна реч друштвенополитичке стварности Југославије, и то у клиничком значењу, као скуп психотичних реакција, али и у оном у којем га користе теоретичари друштва и културе, као стил мишљења о свету, начин интерпретације себе и света, односно као манипулативна стратегија репрезентативна за тоталитарно друштво. Наш циљ је да укажемо на вишеструку функционалност тематизовања параноје у роману: откривајући параноидне механизме манипулације, који су у свим тоталитарним системима важно политичко средство одржавања контроле и затирања критичког мишљења, Басара огољава механизам комунистичке идеологије, али се на томе не зауставља; на мети су и тотализујућа логика психоанализе, као и институционалног хришћанства. У тексту настојимо да промислимо и важно епистемолошко питање на које побуђује нараторова, али и ауторова позиција: да ли је раскринкавање параноидне интерпретације стварности владајуће идеологије – које је предузето у овом роману – могуће изван параноидног импулса садржаног у самом чину раскринкавања.

Кључне речи: Светислав Басара, Дневник Марте Коен, политика, параноја, идеологија, тоталитарни систем, мистификација, религија, антиоталитарна епистемологија.

Ниједан савремени српски писац није толико ангажован као Светислав Басара, који у свом делу упорно, с различитим књижевноестетским резултатима, тематизује српску политичку стварност на експлицитан, алегоријски

¹ ahjasmina@yahoo.com

или сатиричан начин. Он то чини и у трилогији која обухвата у великој мери самосталне књиге, у којима се бави алтернативним читањем историје: *Успон и пад Паркинсонове болести*, *Дневник Марте Коен* и *Почетак буне на дахије*.² У *Дневнику Марте Коен* (2008), који је овде предмет нашег интересовања, разоткрива се комунистичка идеологија и друштвенополитичка стварност бивше Југославије, и то из ишчашене, типично басаријанске перспективе, на коју упозорава поднаслов романа (*Окултна позадина комунистичког покрета у Југославији 1928–1988*), а језгровито је исказују пишчеве синтагме *психотизација политике* и *политизација магије*. Мешањем фикције и фактографије, те онтолошки различитих светова, Басара приказује параноидну југословенску стварност изложену деловању окултних сила, чиме појачава сатиричну слику њене абнормалности.

Онтолошка истањеност субјекта, због чега је овај заменљив и тек административно жив, фиктивна личност, најзначајнији је догађај о коме говори Басарин опус – у њему је још од *Фаме о бициклстима* (1987) на снази јединствена слика стварности која духовне феномене претпоставља ономе што би се могло назвати реалитетом, што је доследно у Басариној прози схваћено као привид и према чему се заузима поспрдан однос. С тим су у вези и концепт времена (разликовање историјског, хронолошког времена и времена вечности – које је истекло) и бројни фантастични мотиви. Политика и идеологија у најбољем делу Басариног опуса нису узрок збивања и појава, већ последица деловања проблематичних субјеката који једва осећају свој идентитет.

У *Дневнику Марте Коен* развој фабуле је мотивисан истраживачким новинарством (истраживачка позиција наратора и полиперспективизам и иначе имају важно место у Басарином делу): новинар Павловић приповеда из душевне болнице како је поступно, извршавајући свој радни задатак, склапао причу о убијеној Марти Коен, разговарајући са бившим голооточанима, Мргудом и Озирисом, те човеком који ју је познавао – Еугеном Вербером, читајући Мартин дневник, Фројдову студију случаја и исповест починиоца Никодима. Тако је и овај роман, попут *Фаме*, зборник радова који садржи различита гледишта о једној личности, која је постојала али чија је биографија мит, „као и свачија“ (Basara 2008: 43). Под притиском да у „Борби“, режимском гласилу, што пре објави званичну верзију приче о Марти Коен, усклађену с државном

² На њихову повезаност указују детаљи: један од ликова у *Дневнику Марте Коен*, Исидор Ковач, повремено је именован као Паркинсон, што је разумљиво само ако се има на уму стварност обликована у *Успону и паду Паркинсонове болести*; део те стварности је и спаљивање вештица на ломачи, што је судбина коју је, својом припадношћу 20. веку, избегла Марта Коен.

идеологијом, те сузбије сензационалистичке вести булеварске штампе, наратор се, трагом информација о Марти Коен, суочава са неразрешивом удвојеношћу света и поремећеним поретком узрока и последица. „Како је истраживање одмицало, уместо да се живот Марте Коен почне уобличавати у конзистентну причу, мој сопствени живот као да је почео да губи облик и ослонац“ (Basara 2008: 61). Прича о Марти не може се склопити са великом поузданошћу, како због замршеног деловања окултних сила тако и због мистификацијама пренатрпаног тзв. стварног света. Натприродне моћи Марте Коен, њено вештичарење – од савијања кашика и виљушака до анихилације ближњих усмеравањем на њих негативне енергије (страдање под точковима трамваја је уобичајена судбина њених жртава) – доприноси уверљивости концепта стварности који Басара посредује наратијом: реалности духовног поретка. Међутим, ако Мартино вештичарење произлази из њене природе, њен комунистички ангажман, мотивисан конформизмом и амбицијом, тек је актуелном времену прилагођен модел остваривања воље за моћи. У том смислу је стварност окултних сила, са чијим се постојањем суочава новинар Павловић, стварнија од идеолошки конструисаног света који формира комунистичка власт (прекрајање историје, страх и догма, променили су лице стварности: „Партија је јасно одвојила оно што треба од онога што не треба да постоји“ – Basara 2008: 30), а по својим последицама се међусобно огледају. Објашњавајући стварност деловањем окултних сила – „Дијалектички материјализам и комунистичка идеологија (...) пука су оруђа окултних сила“ (2008: 71), које постају делатније што су снажније порицане у друштву – Басара скреће пажњу на феномене који стоје испод начела једне политике као рационално изабраног система уверења и заоштрава критичку оштрицу према абнормалном стању у земљи.

Прича о Марти Коен – а јунакиња је попут лакмус папира, па настојање да се обухвати њена биографија и сагледа значење њеног живота открива својства средине у којој живи – јесте и прича о Комунистичкој партији (персонификованој у лику насловне јунакиње), али и о издаји и завери у њеним оквирима, односно самој концептуализацији света посредством идеја издаје и завере, спољашњих и унутрашњих непријатеља.³ Све важне године Мартиног живота поклапају се са онима важним у развоју комунистичког покрета, а оно што јунакиња осећа – „панику од интимности“ и „губитак смисленог људског контекста“ (Alper 2005: 67) – општи је фон југословенског друштва. Параноидни

³ Тако се Марта Коен и Ђилас појављују и као челне партијске фигуре и као фигуре унутрашњег непријатеља.

поглед на свет и жеља за тоталном влашћу обележава и Комунистичку партију и Марту Коен, личност са твз. параноидним жељама, међу којима су кључне грандиозност (жеља да се буде у центру, а на концу да се буде Бог) и успостављање контроле (в. O'Donnell 2000: 7). Страх од унутрашњих конфликта и Марта Коен и Комунистичка партија пројектују у спољашни свет, који подвргавају контроли, ширећи о себи лажи и мистификације, те се њихов тајни и јавни живот сасвим разликују. Марта Коен је попут комунистичке идеје – „Исто је тако заводљива. Исто тако лепа. Исто тако лажљива“ (Basara 2008: 49).

У Басарином роману параноја је кључна реч друштвенополитичке стварности Југославије, и то у клиничком значењу, као скуп психотичних реакција, али и у оном у којем га користе теоретичари друштва и културе, као стил мишљења о свету, начин интерпретације себе и света, односно као манипулативна стратегија репрезентативна за тоталитарно друштво. Писац показује међусобну условљеност параноидне интерпретације стварности, када функционише као једини признати поглед на свет, и стања свести људи који живе у тим оквирима. Сваки је појединац у југословенском друштву одређен спрам бинарне опозиције (комунистичка идеологија – реакција) постављене у средиште система вредности, и све животне манифестације га сврставају на једну од две стране. Етикета „реакција“ ставља се на све истине које треба сузбити и омаловажити, а сва збивања се тумаче уклапањем у већ постојећу, окошталу интерпретативну матрицу. Стога ниједан догађај нема потенцијал да промени редуковану слику стварности – сваки је тек прилика за регрутовање нових криваца који угрожавају „тековине револуције“ и има смисао тестирања покорности становништва. Осећање угрожености је укључено у званичну политику бивше Југославије, а уверење да је систем константно под ударом реакције реплицира се у сваком појединцу. Симулирањем сталне угрожености и нужности отпора, друштвени поредак се представља као уређен, мада то ни издалека није,⁴ а сумња и страх се као пожељна колективна осећања системски подстичу и шире дезинформацијама, контролом и ухођењем, а потврђују делотворност поретка у репрезентацији стварности као попришту борбе између жељених вредности и безвредности које их угрожавају. С друге стране, у таквом психолошком простору одржава се илузија становника да параноја има заштитну функцију: сазнати, чути, информисати се и, у исти мах, ћутати о свему што

⁴ У роману су присутне информације које показују замршен однос државе и партије и нејасну хијерархију која се представља као конзистентна: држава преко државне безбедности координира друштвом, али је и сама координирана државном безбедношћу, а апсолутну власт партијског врха не ограничава, већ надилази свемоћна администрација.

може бити шкакљива тема, основно је настојање становништва, што додатно доприноси атмосфери напетости, опреза и сталног ухођења. Већина становника Југославије је део мреже коју координира власт – новинари су сарадници државне безбедности, јер „другачије се није могло бити новинар, нити ишта“ (Basara 2008: 14) – у таквим условима, како следи из Басариног романа, нити има критичког мишљења, нити идеолошки супротстављене „реакције“. Она постоји тек као идеја, нужна параноидној политици угрожености: „примарна функција непријатеља и јесте да снабде дефиницијама стварности које параноју чине неопходном“ (Bersani 1999: 189). Политика параноје подразумева стално одржавање конфликта, „неговање нестабилности“, изазивањем и одржавањем сукоба, што је у складу са једном од кључних идеја дијалектичког материјализма – „насиље је основни покретач историје“, а сукоб „једини непроменљиви закон и у природи и у људској заједници“ (Nikolić 2017: 54). Басара обрће на главу однос проблема и оквира његовог посматрања, показујући – по трагу Фукоових идеја да психоанализа индукује поремећаје (в. Basara 2008: 114), развој медицине доприноси развоју болести – како дијалектички материјализам производи сукобе.⁵ Посредством параноје ангажују се ирационална осећања у одбрани вредности које не би издржале суд рационалне анализе.

Басара огољава механизам комунистичке владавине показујући употребну вредност параноје: параноидне механизме манипулације, који су више зли но болесни (Kantor 2004: 73), у свим су тоталитарним системима важно политичко средство одржавања контроле и затирања критичког мишљења. Параноја је важна за осећање самобитности, односно у функцији је одржавања идентитета и кохезије колектива (привид различитости у југословенском друштву, експлицирано је у роману, ствара се приањањем за идеолошке разлике). Друштво је уједињено у колективној параноји, која се огледа у поједностављеном интерпретирању реалности (в. Alper 2005: 21), али и у напетости и немању места за поверење, сарадњу, заједништво (в. Alper 2005: 14). Ако тоталитарни системи, ослањајући се на расцеп између појавног и стварног (Los 2004: 25), „производе за друштво привлачан фанатизам“, зато што је „управо захваљујући фанатизму ослобођено хаоса различитих уверења које самостално производи“ (Agent

⁵ У фантастичном дискурсу Басариног романа сукоби су у статусу бестелесних ентитета све док им преовлађујући поглед на свет не омогући отеловљење. Постојање, односно непостојање феномена, не само њихово тумачење, зависи од погледа на свет и у томе је Басара сасвим у духу постмодернистичког тумачења стварности.

1999: 313), онда је изазивање параноидног стања свести значајно средство њиховог одржања.⁶

За Басару је комунизам свеобухватан интерпретативни систем, у коме нема места за необјашњиве, нејасне, двосмислене феномене, а карактерише га баналан, конспирациони поглед на историју и силе од којих се она твори. Као конзистентан систем лажних уверења, која су „базирана на нетачном закључивању о спољашњој реалности“ (Kantor 2004: 17), у коме су елиминисане случајности и сви догађаји већ поседују значење и вредност (Trotter 2001: 4, 5), параноја је, како показује Басарин роман, у самом срцу комунистичке идеје, разорне по свест становништва.

У *Дневнику Марте Коен* писац промишља феноменологију комунистичке владавине и њен антрополошки учинак, показујући узајамну зависност етике и уверења о човеку, односно неминовно девалвирање етике услед материјалистичке концепције човека.⁷ У исти мах, он читаоца позиционира спрам важног епистемолошког питања на које га побуђује нараторова, али и ауторова позиција: да ли је раскринкавање параноидне интерпретације стварности владајуће идеологије могуће изван параноидног импулса садржаног у самом чину раскринкавања.

Чињеница да је Марта Коен одсутна из званичних историја и мемоара, а да се на њеној сахрани, праћеној низом загонетних појава, окупља велики број живих и мртвих функционера, упућује наратора најпре на оне који су били део прве велике, послератне идеолошке чистке – информбировце, голооточане. Појављивање живих и мртвих у исто време и на истом месту сатирична је слика јавног дискурса у Југославији осамдесетих година, обележеног „описивањем мртвима и прошлости“ – „мошти светитеља, отргнуте из спокоја живота, оскрнављене, излажу (се) погледима светине и користе као политички аргументи. У екстремним случајевима мошти се користе и као политички активисти“ (Basara 2008: 11). У тој и таквој Југославији налази се узрок крвавог распада деведесетих година, који наслућују појединци са дубљим разумевањем стварности, какви су у роману Еуген Вербер, познавалац Мартине суботичке младости, и Озирис, који је добровољним одласком на Голи оток „окајао грехе комунизма“, али изражавају својом опседнутошћу катастрофом и бројни други становници земље.

⁶ Још је Канети писао о повезаности параноје и тоталитарних вођа, тврдећи да је параноја болест моћи у најдословнијем виду (в. Canetti 1984).

⁷ Ако се „људско биће схвата као софистикована машина, а свест као једно од стања материје“ (Basara 2008: 84), онда је, према Басари, све дозвољено.

Наратор *Дневника Марте Коен* суочава се са страхом становништва када се распитује за Марту Коен, као и за бивше голооточане, своје потенцијалне саговорнике, зато што се у држави посебно вешто оперише простором јавног/приватног, а најјачи је страх од контакта с тајном (санкционисаном стварношћу), чији је простор неодређен. Да би се омеђио недодирљиви простор, али и прикрили обрачуни у оквиру Партије, државни врх вешто располаже дезинформацијама и мистификацијама – сваки је Басарин наратор у средишту бројних прича које о њему круже – остварујући стање потпуног неразликовања лажи и истине, али, још важније, није могуће утврдити са извесном поузданошћу ни које су теме обухваћене простором тајне. Тврђе да је Крцун мртав по Титовом наређењу или да су га убиле Озирисове урочљиве очи, односно Руси или Американци, делови су конспиративних наратива који имају статус једнаке уверљивости. Важна функција параноје налази се у самозаштити од осећања одговорности, јер подразумева „компулзивну навику тражења других којима ће бити приписана одговорност за личне грешке“ (Farrell 2006: 16). Марта Коен „све своје невоље приписује друштвеним девијацијама и капиталистичком поретку“ (Basara 2008: 194). Уклањање реалности, стварање потпуног симулакрума, доводи до немогућности разликовања онога што се живи од онога што изгледа да се живи. Зато наратор и тврди да је новија српска историја непоузданија „од фама београдске чаршије“ (Basara 2008: 41). У друштву у коме се све знало „осим онога што није требало да се зна“, и у коме су све тајне војне и државне, могућност грешке увек је потенцијално присутна. Држава наликује затвору, у коме се постиже што и Бенетовим паноптикумом, о чему је писао Фуко: „индуковање у затворенику свести о његовој сталној видљивости“, тј. остварује се принцип „видљивости и непроверљивости власти“ (1997: 213, 214). У Басарином роману бивши голооточанин експлицира: „Нико не може против Партије, свемоћна је и свезнајућа“ (2008: 32).

Конечно, о пројекту Мале комуне, раној верзији Голог отока, наратор сазнаје од Озириса, али као о неистинитој причи, која је „врхунска државна тајна“ (Basara 2008: 64). Басара југословенско друштво пред грађански рат слика као психотичну заједницу у којој ништа није објекат рационалне анализе, све се декодира сумњом, што за последицу има суспендовање очигледности. Епистемолошка збрка којој замајац даје идеологија – „конфабулације јуродивих пискарала објављене увече у булеварским листовима, ујутру освићу као државна политика“ (Basara 2008: 11) – нараста међу становницима скупа са страхом („Страх је лебдео над Србијом“ – Basara 2008: 11), који даље побуђује

најразличитија ирационална веровања: наратор се налази међу поклоницима магије, спиритизма, трансценденталне медитације, Гурђијева и Блавацке.

Истичући у први план богоборачку природу комунистичког атеизма – у *Дневник Марте Коен* уткана је позната идеја о религијској основи комунистичке доктрине⁸ – Басара тумачење добра и зла враћа у метафизичке оквире, исправљајући пометњу коју је створила комунистичка религија приграбљивањем апсолутног суђења о добру и злу. Власт која функционише у религијском кључу – а на то се стално алудира у роману, те је тако Мала комуна конципирана попут чистилишта, замишљена као религијски пројекат, чији је творац „света Тереза атеизма“ (Basara 2008: 67) – а пориче теизам, ствара демонски простор. Према аналогiji с религијом, у средишту комунистичке идеје је идеал бескласног друштва, а вољу за бесмртношћу писац ишчитава из некритичког односа према Дарвиновој еволуцији као изразу искључивог материјалистичког погледа на свет (врхунац еволуције представљају фиктивни људи, они који се сами стварају из вишка воље за животом); важно место у систему имају ритуали и хијерархија; самокритика је наопака исповест, голооточани су „мистична атеистичка заједница“, а „Одломци из бревијара“ (говора Марте Коен) откривају: „Никога не треба да саблазни поређење комунизма и Цркве. Комунизам, усталом, намерава да уништи Цркву да био он сам постао Црква у којој ће сваки човек бити првосвештеник напретка и слободе“ (Basara 2008: 253). У југословенском друштву званична политика непосредно обликује личност, а избор погледа на свет није приватна ствар – сваки је појединац приморан да живи у лажи, у огромном расцепу између онога што мисли и испољава, будући да за своја лична уверења свако може бити кривично гоњен. Југословенску стварност у годинама које претходе крвавом распаду Басара приказује као оковани свет у коме се једнако понашају голооточани, академици, бојни и официри – ништа није онако како изгледа да јесте, једини је „излаз лудило“ (Basara 2008: 38), а међу голооточанима и онима који се баве спиритизмом разлика је само у предмету опсесије. Комунистички атеизам бивше Југославије и доминантне идеје које обликују стварност тога доба (нпр. Дарвинова еволуција) приказане су као прецењене идеје које у стању параноидне делузивности држе најпре њене творце а потом и свет који их окружује.

⁸ Још је Берђајев писао, а руска религијска мисао је и те како блиска Басари, да моћ марксизма почива на томе што је био и религија: марксизам је „секуларизација старојеврејске месијанске свести“ (1989: 81). Б. Расел је међу првима тврдио да у сржи бољшевичке револуције лежи религија (Nikolić 2017: 53).

Ипак, кључни узрок свега зла је губитак идентитета: демонско, према Басари, то је постојање лажног идентитета, који се психоаналитичким третманом тек оправдава (отуд тврдња да би Григорије Палама био од веће помоћи него Фројд). Тамо где нема бића, не може бити ни релевантних збивања: човек запада у драму. То показују и нагле конверзије Марте Кoen (њен развојни пут укључује и спиритизам и материјализам), а еклатантан пример је њена мајка, Чила, чијим је страсним, опсесивно-фанатичним, увек краткотрајним и међусобно потпуно супротстављеним пројектима узрок крхко осећање идентитета: Чила упорно бежи од себе и упорно производи себе. На сличан начин и Марта Кoen „заиграношћу“ с другима решава проблем односа са собом: од зла у себи чисти се пројектовањем зла на друге, чему служи и њен пројекат Мале комуне, усмерен на морално преваспитавање других. Мартин мегаломански и опсесиван пројекат Мале комуне пориче антрополошка својства гледајући у жељени циљ: стога се стварање новог, комунистички освешћеног човека, чему треба да послужи Мала комуна, преобраћа у одгајање параноичара, изложених прекомерном злостављању. Није случајно Мартин убица Никодим и сам бивши питаоца Комуне.

Марта Кoen је, како открива њена биографија, деструктивна личност, која је прибежиште од психолошких проблема нашла у гвозденој дисциплини комунистичке идеологије: веровање у метод и систем за њу представља избављење од личних понора (в. Trotter 2001: 104). Вертикална оријентација бића (ка богу), која подразумева самоиспитивање, смењена је хоризонталном – и то је једна од кључних идеја Басариног светоназора, присутна још у *Фами*: човек се усмерава изван себе, настојећи да вољом утиче на друге.

У *Дневнику Марте Кoen* Голи оток је и тема романа и метафора једног стања духова у бившој Југославији, али и метонимијска замена за целу државу („Голооточана има на претек. Свуда су око нас.“ – Basara 2008: 15). Све оно што се збива на Голом отоку (а наратор је у непосредном контакту с Мргудом и Озирисом, двојицом голооточана, сасвим изузетно различите идеолошке оријентације), збива се и на ширем простору целе државе. „Голи оток одувек постоји и заувек ће постојати“ (Basara 2008: 27), као и Уклета земља у истоименом Басарином роману, јер је његово родно место у параноидном страху и ужасом испуњеној имажинацији становништва. Зато Голи оток није само географски простор него и симбол преживљеног или наслућеног ужаса, и као такав не може бити укинут. У роману се разобличава митологија Голог отока и одговорност за његов настанак: пре свега се одбацује идеја да су на Голи оток

отпремани неистомишљеници и показује се да су многи доспевали добро-вољно, мотивисани страхом. Неистомишљеници су, а и то сасвим изузетно, пројектовани репресијом – становништво се не односи рационално према идејама и вредностима, већ ирационално према страху од репресије.

Самокритика коју је произвела комунистичка идеологија, као вид контроле, има свој пандан у психоанализи, наопакој дисциплини чије „самовољно чепркање по туђим душама“ има за циљ „уклањање свих препрека несметаном и ничим неограниченом уживању“ (Basara 2008: 85). Басара показује сагласност етике оба система, која произлази из сагласности њихових антропологија. Психоанализу и Комунистичку партију, према Светиславу Басари, повезује и метод конфабулирања, односно прекрајање историје, у једном случају опште, у другом историје појединца, и тоталитарна логика и култ личности (Фројдове тврдње легитимише његов ауторитет), али и поразне последице по личност. Басарино неповерење у психоанализу, започето још у *Фами у бициклистима*, где се Фројд проглашава параноичарем усмереним на трагање за истином која се увек налази испод манифестног, наставља се у *Дневнику Марте Коен*, где се неурозом оца психоанализе проглашава рационализам. Према Басари, анализе садржане у Фројдовим студијама случаја одговарају искључиво његовој личној реалности – у психотерапијском третману, како показује студија о Елфриди С. (тј. Марти Коен), он налази оно што тражи, следећи логику властитих мисли и уверења, које претпоставља исказима анализанда о самом себи, те психоанализа постаје прави пример солипсизма, доследно и у свим ситуацијама потврђујући само логику на којој почива. Уз то, научне циљеве Фројд подређује личним – штитећи своју репутацију, он под псеудонимом објављује студију случаја која измиче рационализацији, чиме јој унапред минимизира улогу у науци, чинећи је мање видљивом.

Разлог за Павловићево смештање у душевну болницу само је номинално ауторство над текстом, који је и овако склопљен од туђих прича, чиме се дијагностикује стање духова у Југославији пред распад. Ако, према Павловићевој интерпретацији, његово лудило има смисао виђења стварности на истинит начин, оно је у исти мах и једна од могућих верзија параноидног ума, који почива на уочавању другог поретка испод видљивог и уобичајен је у бившој Југославији.⁹ У Басарином роману два су кључна одговора на слојевитост света – превазилажење идеологије (Озирис, надахнут мистичном литературом)

⁹ И Мргуд и Озирис својом нарацијом откривају најневероватније тајне испод идеолошког усмерава партијског врха.

или затварање у њу (Марта Коен превазилази амбивалентност затварањем у систем гвоздене логике и метода, што чини и Фројд порицањем постојања духовних сила).

Нараторово лудило, међутим, као „једини излаз“, „из тог скамењеног света“ (Basara 2008: 38), има смисао преумљења (метаноје). Он експлицитно говори о великом расцепу између некадашњег и садашњег себе: „мој дух се повукао у срце и почео да посматра наличје одвратне маске нормалности“ (Basara 2008: 77), те његово довршавање у душевној болници има двојак смисао: страдање (владајућа идеологија се ослобађа неистомишљеника посредством медицинске дијагнозе) и спасења (преумљењем се избавља из психотичне стварности заједнице). Тек из болнице наратор је „на безбедном“, изопштен из колективних вредности; из болнице је разумео Григорија Паламу, којег цитира паликућа Никодим:

Када се ум расеје кроз чула у спољашњи свет и постане роб свог окружења, онда се човек претвара у маску. Када се пак ум из стања расејаности и блуђења врати у срце, он види одвратну маску с њеног збрканог наличја. Тек тада у човеку почиње најдубље покајање (Basara 2008: 46).

Нараторова судбина потврђује повлашћен статус који међу његовим саговорницима – и у структури романа – има Озирис. Тај бивши голооточанин има највећу улогу у нараторовом преумљењу, а његове исказе потврђује поетика романа (он обелодањује аналогije између насловне јунакиње и Комунистичке партије, те комунизма и религије). Осим тога, његов одлазак у душевну болницу наликује Озирисовом одласку на Голи оток.

И Басарин напор трагања за другим, невидљивим поретком испод видљивог (Bersani 1990: 181) наликује параноидном импулсу. Ипак, разобличавајући комунистичку интерпретацију света (према којој је све повезано на прецизно дефинисан начин), аутор показује тек испразност такве интерпретације мотивисане вољом за наметањем значења и контролом. У роману-зборнику о Марти Коен (односно Комунистичкој партији) поуздано је само константно потврђивање постојања духовних сила, чије деловање измиче потпуном разумевању. Тако се у роману у чијем је фокусу вештица, али је једнако подвргнута критици (и пародирана) и опсесија и усмерена активност ловаца на вештице, налази и један нараторов коментар којим се оспорава депресивни поглед на свет (очевидан и готово потврђен романескном сликом света) доктора Шлајермахера, супруга Марте Коен, када му се учинило да је устројство света такво да сви „само убрзавају процесе распадања“: „сви – зли, осредњи и добри

– вођени ненаметљивим прстом Провиђења, свако на свој начин доприносе уништавању зла, пролазности и успостављању препорођеног света“ (Basara 2008: 177). Нараторов коментар треба разумети у истом оном смислу који су открили већ Басарини бициклисти, а на шта упућују и три мота романа, узета из богословске литературе, која казују да је најмрачније пре свитања и проричу неминовно пропадање сваког самозваног божанства: тек апокалиптично усмерење историје пружа есхатолошку наду.

Дневник Марте Коен се може прочитати и као алегорија о смењивању једне идеологије другом¹⁰: Марту Коен, која симболизује комунистичку идеју, убија лажни монах Никодим, репрезентант догматске религије (религије као идеологије): убијена и убица се огледају једно у другом. То је атмосфера краја осамдесетих, крвопролиће је неизбежно, а шири, европски контекст обухваћен Басариним романом показује да збивања у Југославији нису ништа ексклузивно југословенско: Мартина младост је протичала у Бечу, пред Други светски рат, у друштву обележеном социјалном мимикријом, односно лажним идентитетима, губитком аутентичности и процватом психоанализе. Светом владају невидљиве енергије, „кућају разорне стихије, које преузимају примамљива обличја напретка“ (Basara 2008: 176), а заблуда „све што се види нужно и постоји“ омогућила је несметано постојање фиктивних људи, у које спада и Тито. Комунистички лов на реакцију огледа се у типичном параноидном обрасцу: лову на вештице – важном мотиву Басариног романа; идеолошка слика света је промењена али не и механизам његовог функционисања.

У *Дневнику Марте Коен* Басара предузима алтернативно читање званичне историје, како би раскринкао опресивну идеологију (а према аутору, свака идеологија је таква – комунистичка, психоаналитичка, хришћанска) и лажни смисао света који она изграђује. Својом критичком мисли и антитоталитарном епистемологијом (сучељен Марксовој/Фројдовој тотализујућој логици, али и тотализујућој логици институционалног хришћанства), повезујући Берђајева и постмодерне теорије друштва у фикционалној слици историје Комунистичког покрета у Југославији, Басара у *Дневнику Марте Коен* политичким збивањима даје нов и неочекиван смисао. Избори његових јунака су приказани као последице кључног опредељења за духовни или за материјалистички однос према

¹⁰ У *Дуговечности* Басара говори о параноидној логици милошевићевске Србије и идеје о националној држави. У односу на комунистички период, промењена је врста самоосећања становништва: промењена је његова идентитетска матрица, оно је прешло са идеолошких на националне самоидентификације, са једнаким фанатизмом, јер се динамика осећања света није изменила.

животу, а друштвено уређење као последица поремећаја духовности: „када се људско биће вољним актом затвори за прилив виших енергија“ (Basara 2008: 96), настају психолошке девијације. Стога су једнако нестварне и идеологије – „троцкизам, нудизам, ревизионизам, туризам – све је то исто“ (2008: 20) – јер су израз субјекта који је изгубио своју слободу.

Заборав Бога и жеља да се буде Бог (идеја Човекобоштва) основни је узрок пропадања и налази се у дну свих, па и политичких или идеолошких феномена: то значи да се и у *Дневнику Марте Кoen*, као и у најбољем делу Басарине прозе, обликује заједничка стварност као манифестација духовних узрока. Трагајући за истином испод манифестног, аутор у свом алтернативном читању показује постојање сила добра и зла, али се природа њиховог деловања не може јасно обухватити: за то је потребно уронити у *стварну стварност* и можда наслутити истинско лице света. Управо таквим устукнућем од коначног објашњења, аутор успешно избегава замке параноидне наратије.

Извори

1. Basara, Svetislav (2008), *Dnevnik Marte Koen*, Beograd: Dereta.

Литература

1. Alper, Gerald (2005), *The Paranoia of Everyday Life: escaping of the enemy within*, New York: Prometheus Book.
2. Arent, Hana (1999), *Izvori totalitarizma*, Beograd: Feministička izdavačka kuća.
3. Berdajev, Nikolaj (1989), *Izvori i smisao ruskog komunizma*, Beograd: Književne novine.
4. Bersani, Leo (1990), "Pynchon, Paranoia, and Literature", *The Culture of Redemption*, Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 179–199.
5. Canetti, Elias (1984), *Masa i moć*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
6. Kantor, Martin (2004), *Understanding paranoia: a guide for professionals, families, and sufferers*, London: Praeger.
7. Los, Maria (2004), "The Technologies of Total Domination", *Surveillance & Society* 2 (1), 15–38.
8. Nikolić, Kosta (2017), „Komunizam i religija: istoriografsko-antropološki ogled“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с. год. 12 св. 1 (2017), 51–70.
9. Trotter, David (2001), *Paranoid modernism: literary experiment, and the professionalization of English society*, New York: Oxford University Press.

10. Farrell, John (2006), *Paranoia and Modernity: Cervantes to Rousseau*, New York: Cornell University Press.
11. Фуко, Мишел (1997), *Надзирати и кажњавати: настанак затвора*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Jasmina M. Ahmetagić

THE POLICY OF PARANOIA IN *THE DIARY OF MARTA KOEN* BY SVETISLAV BASARA

Summary

In his novel *The Diary of Marta Koen*, Svetislav Basara, through a lucidly and skillfully designed plot featuring a mixture of genres, polyvalent styles, blurring the borders between fiction and meta-fiction, as well as depicting ontologically diverse worlds, paints the socio-political reality of the then Yugoslavia as a universe submerged in paranoia and exposed to occult forces, which only adds to the satirical image of abnormality of that country at the dawn of the 1991–1995 civil war. The story of Marta Koen – the heroine is like a litmus paper, so any attempt to encompass her biography and view the meaning of her life reveals the features of her social environment – is also a story of the Communist Party in the country; the narrator, following the information on Marta Koen, faces an intangible split nature of the world around and a disturbed order of cause and effect. This way, Basara reflects on the phenomenology of one instance of rule and its anthropological effect, focusing on the phenomena underlining the principles of a policy as a rationally chosen system of beliefs. The atheism of the Communist Party and the dominant ideas shaping the reality of that period are depicted as overrated, keeping both their creators and the world surrounding them prisoners of delusional paranoia. At the same time, paranoia is not just a segment of collective psychology, it is an important political device as well.

By pointing to the functionality of making paranoia topical in this novel, within the context of the author's critical reflections on ideology, it is shown that both politics and ideology in *The Diary of Marta*

Koen, as well as in the bulk of Basara's oeuvre, are not the cause of events, but rather the consequence of agency of troublesome subjects barely feeling their own identity.